

УДК 343.7

Микола Панов,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
завідувач кафедри кримінального права № 2
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
заслужений діяч науки і техніки України,

Петро Олійник,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права № 2
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

СПІРНІ ПИТАННЯ ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

В статті розглядаються спірні питання відмежування суміжних злочинів проти власності і злочинів проти довкілля; пропонується проводити їх відмежування за ознаками відмінності, якими ці злочини відрізняються між собою; головними з них визнаються об'єкт і предмет злочину.

Ключові слова: злочини проти власності, злочини проти довкілля, відмежування злочинів, об'єкт і предмет злочинів.

Кваліфікація злочинів проти власності доволі часто пов'язана з необхідністю відмежування цих злочинів від суміжних суспільно небезпечних діянь, зокрема від злочинів проти довкілля. Ці ситуації мають місце, коли різні склади злочинів характеризуються, з одного боку, низкою загальних для них об'єктивних та суб'єктивних ознак (тотожних чи маючих істотну схожість), з іншого — ознаками, якими вони відрізняються між собою. Так, корисливі злочини проти власності, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винної особи або інших осіб — крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), а також такі некорисливі злочини проти власності, як умисне чи необережне знищення або пошкодження чужого майна (статті 194 і 196 КК) за своїми об'єктивними і суб'єктивними ознаками мають істотну схожість із такими злочинами проти довкілля, як знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК), незаконна порубка

лісу (ст. 246 КК), незаконне полювання (ст. 248 КК), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом (ст. 249 КК).

Безумовно, при відмежуванні зазначених злочинів слід виходити із всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних кожному із цих злочинів (і проти власності, і проти довкілля) і визначених у відповідних статтях Особливої частини КК. Але в процедурі кваліфікації, перш за все, необхідно ураховувати і встановлювати ознаки, відмінності, якими ці злочини відрізняються між собою і свідчать про їх специфічні (індивідуальні) риси і якості. Особливо це стосується злочинів проти довкілля. Так, *незаконною порубка лісу* (ст. 246 КК) визнається у випадках, коли вона, згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України у постанові № 17 від 10.12.2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [1] здійснюється з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях або в заповідниках чи на

територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. Зокрема незаконною є порубка дерев і чагарників, якщо вона вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визнані у дозволі; порід, порубку яких заборонено (частини 1, 2 п. 9 ППВСУ № 17 від 10.12.2004 р.). На відміну від цього, порубка (незаконна. — Авт.) дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України) [2] не тягне відповідальності за ст. 246 КК. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоуправство тощо (ч. 3 п. 9 ППВСУ № 17 від 10.12.2004 р.).

Незаконним полюванням (ст. 248 КК) визнається полювання з порушенням установлених правил у заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду: на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України. Під полюванням розуміються дії людини, спрямовані на вистеження, переслідування з метою добування і власне добування (відстріл, відлов) мисливських тварин (тобто диких звірів та птахів, які можуть бути об'єктами полювання), що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах (ст. 1 Закону України від 22.02.2000 р. «Про мисливське господарство та полювання») (п. 10 ППВСУ № 17 від 10.12.2004 р.).

Під *незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом* (ст. 249 КК) розуміється таке вилучення водних живих ресурсів із природного становища, яке здійснюється із порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів. До останніх належать риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення. Хутрові тварини (видри, бобрі, ондатри тощо) й водоплавні птахи до водних ресурсів не належать і відповідальність за незаконний їх вилов чи відстріл настає за ст. 248 КК. Незаконним,

зокрема, є промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволенних місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову (п. 12 ППВСУ № 17 від 10.12.2004 р.).

Наведені спеціальні (основні) ознаки властиві лише вказаним злочинам проти довкілля і на підставі аналізу саме цих ознак слід проводити відмежування даних злочинів від зазначених суміжних злочинів проти власності. Але такий підхід навряд чи можна було б визнати за необхідністю повним і достатнім без відмежування вказаних злочинів за *родовим об'єктом і предметом злочину*, оскільки вони є визначальними для всіх інших ознак складів злочинів. Відомо, що *родовим об'єктом* злочинів проти довкілля виступають суспільні відносини щодо охорони довкілля, забезпечення збереження у природній багатоманітності, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, охорони нормального екологічного стану біосфери [3]. На відміну від цього, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК, є економічні відносини власності як система суспільних відносин з виробництва матеріальних благ, що включають у себе приналежність зазначених благ, їх використання, розподіл та споживання [4; 5]. Ці відносини обумовлюють ставлення власника до майна чи до інших предметів (явищ) матеріального світу, що виступають об'єктами відносин власності, як до своїх, тобто належних йому, що, за загальним правилом, реалізується у правових відносинах власності, яке знаходить вираження в суб'єктивних правомочностях суб'єкта власності: володінні, користуванні й розпорядженні майном (та предметами, до нього прирівняними) як об'єктом економічних відносин власності [6; 7].

Однак найбільш значущою ознакою при вирішенні практичних питань відмежування вказаних злочинів при їх кваліфікації слід визнавати, на нашу думку, *предмет злочину*. Правильне розуміння предмета злочинного посягання слугує основою для обґрунтованих рішень щодо застосування норм кримінального закону у справах про злочини проти власності та проти довкілля [8]. Теорія і практика кримінального права обґрунтовано виходять з того, що майно та інші предмети

(явища), як об'єкт відносин власності, виступають як предмет злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК, і характеризуються такими обов'язковими ознаками: фізичною, економічною, соціальною та юридичною [9; 10], які в цілому не властиві предмету злочинів проти довкілля [11; 12].

Фізична ознака предмета злочинів проти власності означає, що до нього належать, як правило, майно, в тому числі речі, гроші, цінні папери; документи, що є еквівалентом вартості; інші явища матеріального світу, прирівнені до майна (енергія електрична, тепла тощо), що можуть бути вилучені з володіння власника або іншого їх володільця, привласнені, спожиті, пошкоджені або знищені і які доступні для об'єктивного сприйняття зовні [13]. *Економічна ознака* свідчить про те, що предмет має мінову (грошову оцінку, ціну) і споживчу вартість (господарсько-економічну або культурну цінність, корисність), здатний задовольняти матеріальні й пов'язані з ними інші потреби людини. Вираженням вартості предмета є його ціна у грошовому обчисленні. *Соціальна ознака* свідчить, що до предмета злочинів проти власності належать лише ті об'єкти матеріального світу, які є результатом вкладеної в них людської праці і які мають певну значущість (цінність), важливість як для окремої особи, так і певної соціальної групи, класу, народу, суспільства, людства. Указані об'єкти (майно, в тому числі речі, гроші, цінні папери тощо) мають бути включеними у сферу суспільних відносин власності, тобто повинні бути залученими до фондів власника й мати певну цінність (значущість) для нього та інших суб'єктів таких відносин. *Юридична ознака* означає, що ці предмети (явища) матеріально-го світу є чужими для винного і він не має на них ні дійсного, ні уявного (спірного) права. Вони належать на праві власності іншій особі (перебувають у її фондах) або знаходяться у її володінні з певних юридичних чи фактичних підстав. Сукупність всіх вказаних ознак майна як предмета злочину слугує підґрунтям для віднесення вчинених посягань на цей предмет до злочинів проти власності і, таким чином, для кваліфікації їх (за наявності всіх необхідних інших умов) за відповідними статтями розділу VI Особливої частини КК [14]. Саме на цій підставі ми вважаємо за необхідне відмежовувати дані зло-

чини від злочинів проти довкілля, предмети яких загалом позбавлені ознак, притаманних предмету злочинів проти власності [15].

Найбільші складнощі виникають при розмежуванні розглядуваних злочинів у випадках, коли предметом суспільно небезпечних діянь (незаконного заволодіння, знищення чи пошкодження) виступають предмети природного середовища: зелені насадження, дерева та чагарники; звірі, птахи, інші види тваринного світу; риба різних видів, водні тварини тощо. При кваліфікації таких діянь враховується багато факторів і обставин та сутнісних ознак, про що йшлося раніше. Але домінуючим підходом у відмежуванні злочинів проти власності від злочинів проти довкілля за предметом злочину ми визнаємо *концепцію трудового внеску людини* у створення цих предметів у процесі виробництва матеріальних благ.

Предметом злочинів проти власності, як відомо, може бути тільки річ, створена людською працею або вилучена у такий спосіб із природного стану (що відповідає економічній та соціальній ознакам цього предмета). Отже, для визнання предметів, що знаходяться у природному середовищі, у якості майна, тобто предметом злочинів проти власності, необхідно, щоб ці предмети були вилучені із даного середовища цілеспрямованою працею людини, її трудом (виловлена риба, зрубане дерево тощо) або відокремлені від нього (звір чи птах, яких відловили кашканом, риба, зловлена у сітки чи поміщена в підводні садки) та включені до фондів власника, як майно. Предмети природи слід визнавати майном і тоді, коли вони, не будучи відокремленими від природного середовища, спеціально розводяться чи вирощуються на природній основі і є продуктом незавершеного циклу товарного виробництва (риба, що вирощується в нагульних ставках рибгосподарств або розводиться на рибоводних заводах; молодняк цінних хутрових звірів, що утримується в звіророзплідниках і вольєрах державних або приватних заповідників чи спеціалізованих господарств, дерева і декоративний чагарник, висаджені на товарних плантаціях лісорозплідників тощо) [16].

На відміну від цього, наприклад, заволодіння предметами живої та неживої природи, які знаходяться у природному стані і не вилучені із цього стану ціле-

спрямованою працею людини, чи знищення їх або пошкодження, складає, за наявності всіх необхідних умов, посягання на довкілля [17]. Даний підхід знайшов своє відображення в постанові Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17, у п. 9 якої зазначено, що заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачена відповідальність за вчинення злочинів проти власності. Аналогічні по суті роз'яснення щодо кваліфікації подібних дій сформульовані і у п. 12 цієї самої постанови, де зазначено, що вилов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна. За наявності всіх необхідних підстав подібні дії винної особи слід кваліфікувати за статтями розділу VI Особливої частини КК як злочини проти власності. Такі само рекомендації містилися і у раніше діючій постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.01.1990 р. за № 1 «Про судову практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи». Вказані підходи вважаємо достатньо обґрунтованими з точки зору і теорії, і практики кримінального права, і тому є всі підстави покласти їх — на рівні загального — у підґрунтя відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля.

Однак судова практика з конкретних кримінальних справ при вирішенні питань відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля не завжди послідовна і не у всіх випадках враховує ці принципи і відправні положення. Внаслідок цього окремі діяння, що фактично спричиняють шкоду природному середовищу (зокрема порушення обов'язків щодо охорони об'єктів природного середовища), розглядають як злочини проти власності. Так, ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11.05.2004 р. була визнана правильною кваліфікація за вироком Тячівського районного суду Закарпатської області за ст. 197 КК дій лісника Буштинського державного лісгосподарського

підприємства Д., якого було визнано винним у тому, що він неналежним чином виконував свої обов'язки з охорони лісу від самовільної порубки та інших правопорушень, внаслідок чого в закріпленому за ним обході невстановлені особи самовільно зрубали дерева, чим державі було завдано збитків на суму 2 тис. 495 грн [18]. Оцінюючи дану кваліфікацію дій Д. за ст. 197 КК, зазначимо, що об'єктом порушення обов'язків щодо охорони майна, як безпосередньо впливає із змісту закону про кримінальну відповідальність (ст. 197 КК), є відносини власності, а предметом — чуже майно. У даному випадку ліс і дерева на корені, які було доручено охороняти ліснику Д., є природними об'єктами у їх природному стані, вони не є майном і не входять до змісту відносин власності як об'єкта злочину, тому вони не охороняються кримінально-правовими нормами розділу VI Особливої частини КК. Отже, кваліфікація дій лісника Д. за ст. 197 КК не відповідає змісту закону.

Така сама кваліфікація подібних дій мала місце і в інших випадках [19]. Подібна позиція висловлювалась і в літературі [20]. Однак у всіх вказаних випадках має місце одна і та сама істотна методична помилка — ігнорування наявності суттєвих рис відмінностей злочинів проти власності від злочинів проти довкілля, перш за все, за об'єктом і предметом злочинів, з одного боку, і з другого — безпідставна спроба розширити предмет злочинів проти власності (і, як наслідок — обсяг відносин власності як об'єкта кримінально-правової охорони) за рахунок природних об'єктів довкілля — лісових масивів у їх природному стані, які не є майном у строгому розумінні цього слова і тому не охороняються нормами розділу VI Особливої частини КК, в тому числі й ст. 197 КК.

В основі останньої, на наш погляд, лежить специфічна словесна форма визначення права власності на природні ресурси в тексті нормативно-правових актів, що породжує помилкове уявлення про збігання цих форм права власності з економічними відносинами власності. Так, згідно зі ст. 2 Лісового кодексу України ліси можуть перебувати в державній, комунальній або приватній власності [21]. Території природних заповідників, заповідні землі біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані на-

ціональним природним паркам, за законом є власністю Українського народу [22]. Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування [23]. Однак вказані лексичні особливості законодавчих визначень зовсім не означають зближення чи злиття суспільних відносин власності як економічних відносин, що охороняються нормами розділу VI Особливої частини КК, і суспільних відносин у сфері довкілля, які охороняються нормами розділу VIII Особливої частини КК. У даному випадку йдеться, на наш погляд, лише про деякий («уявний») термінологічний збіг, оскільки у всіх вказаних вище випадках застосовується словосполучення «право власності». Фактично ж мають місце різні і самостійні поняття — «відносини власності» як економічна категорія, що опосередковується юридичним терміном «право власності», і «право власності на природні ресурси». Ці поняття, як зазначалось, суттєво відрізняються між собою і за змістом, і за обсягом. В основу відмінностей необхідно класти особливості змісту економічних відносин власності, та суспільних відносин у сфері довкілля, а також специфічність ознак предметів, що є обов'язковими елементами цих відносин. Отже, слід вести мову не про об'єднання вказаних відносин на підставі лише зовнішньої схожості слів і словосполучень (слова-омоніми), які застосовуються у чинному законодавстві, а про

відмежування («розмежування») цих суміжних і самостійних понять та відповідних їм відносин.

*Нарешті зазначимо, що у наведених випадках спірного застосування ст. 197 КК має місце без достатніх підстав розширювальне тлумачення кримінально-правової норми, закріпленої у вказаній статті КК. За таким підходом прослідковується спроба доповнити у процесі правозастосування прогалину чинного КК, який безпосередньо не передбачає кримінальної відповідальності за порушення обов'язків особами, яким доручена охорона природних об'єктів довкілля (лісів, зелених насаджень, тваринного світу тощо). Але з таким підходом погодитися не можна. Вказану прогалину можна усунути, за наявності необхідних підстав та умов, тільки шляхом законодавчих новел у порядку *de lege ferenda*, тобто шляхом установлення в розділі VIII Особливої частини КК кримінально-правової норми, яка передбачала б відповідальність за невиконання чи за неналежне виконання своїх обов'язків особами, яким доручена охорона природних об'єктів довкілля. Дана новела усунула б існуючий недолік із кримінально-правової охорони довкілля, забезпечила б гармонійність кримінально-правових норм розділу VIII Особливої частини КК, виключала б можливі помилки при відмежуванні злочинів проти власності від злочинів проти довкілля.*

ПРИМІТКИ

1. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972—2008). — Х. : Вид. ФО-П Вапнарчук Н. М., 2008. — С. 572—579.
2. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., перероб. і допов. — Х. : Право, 2010. — С. 270.
4. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищениями / А. А. Пинаев. — Х. : Вища шк., 1975. — С. 12—13.
5. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. № 1478-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 18. — Ст. 132.
6. Сирота С. И. Преступления против социалистической собственности и борьба с ними / С. И. Сирота. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1968. — С. 24.
7. Пинаев А. А. Знач. праця. — С. 15.
8. Владимиров В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 15.
9. Пинаев А. А. Знач. праця. — С. 12—20.
10. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності : поняття, види, кримінально-правове значення : монографія / П. В. Олійник. — Х. : Право, 2011. — С. 47—62.

11. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б. Гавриш. — Х. : Основа, 1994. — С. 87—107.
12. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В. К. Матвійчук. — К. : Азімут-Україна, 2005. — С. 194—198.
13. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Е. В. Лащук. — К. : Паливода А. В., 2011. — С. 108—123.
14. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності : поняття, види, кримінально-правове значення : монографія / П. В. Олійник. — Х. : Право, 2011. — С. 60—62.
15. Гавриш С. Б. Знач. праця. — С. 194—198.
16. Ляпунов Ю. Отграничение хищений социалистического имущества от преступлений в области охраны природы / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность. — 1973. — № 11. — С. 42—44.
17. Сташис В. В. Уголовно-правовая охрана социалистического хозяйства (научно-практический комментарий действующего уголовного законодательства УССР) / В. В. Сташис. — Х. : Вища шк., 1973. — С. 146.
18. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11.05.2004 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 8. — С. 19—20.
19. Михайліченко Т. Відмежування порушення обов'язків щодо оорони майна від суміжних злочинів / Т. Михайліченко // Вісник прокуратури. — 2011. — № 12. — С. 55—62.
20. Михайліченко Т. О. Кримінальна відповідальність за порушення обов'язків щодо оорони майна (аналіз складу злочину та проблеми кваліфікації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Михайліченко. — Х., 2012. — С. 13—15.
21. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 17.
22. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст. 502.
23. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24.

Панов Николай, Олейник Петр. Спорные вопросы отграничения преступлений против собственности от преступлений против окружающей среды.

В статье рассматриваются спорные вопросы отграничения смежных преступлений против собственности и преступлений против окружающей среды; предлагается проводить их отграничение по отличительным признакам, которыми эти преступления различаются между собой; основными из них признаются объект и предмет преступления.

Ключевые слова: преступления против собственности, преступления против окружающей среды, отграничение преступлений, объект и предмет преступления.

Panov Mykola, Oleynik Petro. Controversial issues of delimitation of property crime offenses against the environment crime offenses.

The article deals with controversial issues of delimitation of adjacent property crimes and crimes against the environment, are encouraged to undertake their demarcation on distinctive features that these crimes are different from each other, the main of which found the object and the subject of crime.

Key words: crimes against property, crimes against the environment, delimitation of crime, the object and the subject of crime.